

Tartu-Pärnu rootsiaegse ülikooli usuteaduskonna õppejõud, nende elukäik ja tegevus.

Kuna veneaegse fakulteedi õppejõudude kohta on eriraamat olemas, mis nende elukäiku ja tegevust kirjeldab¹⁾, puudub rootsiaegse fakulteedi õppejõudude kohta niisugune tarvilik koosseisev käsitlus. Sellepärast otsustas praegune fakulteet ülikooli 300. a. juubeli puhul seda tühikut täita, nii palju kui olemasolevad andmed seda lubavad. Fakulteedi ev.-luteruseusulised liikmed on töö oma vahel ära jaotanud ja ühiselt selle artikli koostanud²⁾.

---

¹⁾ J. Frey, Die Theologische Fakultät der Kais. Universität Dorpat-Jurjew (1802—1903), mis on 1905 välja antud prof. Lewitzky „Биографический Словарь профессоровъ и преподавателей Имп. Юрьевского б. Дерптскаго университета“ I. II, 1902, alusel.

²⁾ Selles artiklis sagedamini esinevate teoste lühendatud nimetused:

H. Witte, D. B.: Diarium Biographicum, Gedani, 1688.

H. Witte, M. Th.: Memoriae Theologorum, Francof. a. M. 1685.

G. Sjöberg: Pernavia literata, (Riga) 1703.

Esmalt on tarvis kindlaks määrata, missugused õppejõud rootsiaegses ülikoolis üldse on olnud. Meie pikemalt siin ei arvesta neid usuteadlasi, kes olid küll kutsumised või kutsumisele määratud, kes aga kutset vastu ei võtnud (Sebastian Schmidt Strassburgist 1688, Conrad Tiburtius Rango 1689, H. May Giessenist) või aga II ülikooli avamise viivituse pärast tegelikult ametisse ei saanud astuda (Dr. Lagus ja Mag. Körling 1668 ja Jacobus Muller ja Wellerius 1669).

Siis tuleks meil veel paar üksikut kõikumist otsustada. On nimelt 3 Liivimaa superdenti resp. kindralsuperdenti, keda mõnelt poolt on ka nimetatud usuteaduskonna professoriteks teiselt poolt aga sellest ametist nende suhtes vaigitakse. Niisugused isikud on: 1. superdent ja ülikooli prokantsler Zacharias Klingius

J. Bröms: *Historia Academiae Dorpatensis*, 1708, (käsikirjaline ärakiri, käsikiri Upsalas).

Chr. G. Jöcher: *Compendiöses Gelehrten-Lexicon*, I, II, 3. Aufl. Leipz. 1743.

Chr. Backmeister: *Nachrichten von den ehemaligen Universitäten zu Dorpat und Pernau* (Sammlung Russischer Geschichte, Des neunten Bandes Erstes Stück, St. Petersburg, 1764.

Fr. K. Gadebusch: *Livländische Bibliothek*, I, II, III, Riga 1777.

Sv. G. Sommelius: *Regiae Academiae Gustavo-Carolinae sive Dorpato-Pernaviensis Historiae*, Lundae, 1790.

(Joh. Fr. v.) Recke — (S. Ed.) Napierky: *Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten Lexicon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland*, Mitau, 1827—1832. Bd. 1—4 und Nachträge und Fortsetzung, Mitau, 1859.

Napierky: *Beiträge zur Geschichte der Kirchen und Prediger in Livland*, Riga, 1843.

Mittheilungen VII: Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurlands, Riga, 1853. Bd. VII.

A. *Deutsche Biographie: Allgemeine Deutsche Biographie*, Leipzig, 1875—1910; Bd. 1—55, General-Register, Leipzig, 1912, Bd. 56.

Biograph. Lex.: Biographiskt Lexikon, I tr., k. 1—23, 1835—1857, II tr. 1874—

N. Familjeb: *Nordisk Familjebok*, II tr., 20 k., 1876—1899; III tr., seni ilmunud k. 1—15, Stockholm.

Sv. *Biograf. Handlex.: Svenskt Biografiskt Handlexikon*, I, II, Stockholm, 1906.

Sv. *Biograf. Lex.: Svenskt Biografiskt Lexikon*, Stockholm, 1918—1929; seni ilmunud 8 k. (kuni „C“ — täheni).

J. Wasar: *Tartu ülikooli ajaloo allikaid I*, toim. dr. J. Wasar, Tartus 1932.

(1650—1656) ¹⁾, kelle professuuri väidavad Backmeister (lk. 170—171), Gadebusch II, lk. 114, 115) j. t.; 2. ka kindralsuperdent ja prokantsler Johan Fischer nimetatakse A. Tholuck'i ²⁾ juures professoriks: „Prof. prim. theol.“; 3. kindralsuperdent ja pro-

I ülikooli usuteaduskond.

Aasta	I usuteadl. (korral.)	II usuteadl. (korral.)	III usuteadl. (erak.)	IV usut. (erak.)	adjunkt.
1632	Andr. Virginius (1632—1656)	Mancelius (1632—1637)	Weideling (1632—1633)	—	
1634	” ”	” ”	Goetschenius (1633/34—1636)	—	
1638	” ”	” ”	—	—	Adr. Vergin (1638—1647)
1639	” ”	P. A. Schomerus (1639—1640)	—	—	
1642	” ”	Salomo Matthiae (1642—1650)	—	—	” ”
1643	” ”	” ”	J. G. Gezelius (1643—1649)	—	
1652	” ”	G. Elvering (1652—1656)	—	—	P. Sv. Lidenius (1652—1656)
1655	” ”	” ”	G. Preussius (1655 rp. 1654—1656)	—	” ”
1656	” ”	” ”	” ”	—	” ”

II ülikooli usuteaduskond.

Aasta	I usut.	II usut.	III usut.
1690	—	Cr. O. Jernfeld	O. Moberg
1695	Cr. O. Jernfeld († 1695)	O. Moberg	L. Molin
1698	O. Moberg († 1705)	L. Molin (ametis kuni 1703)	G. Skragge (1698—1701)
1701	” ”	” ”	J. F. Folcher
1703	” ”	J. F. Folcher	J. O. Bröms, kuts. 1703 (ametisse astunud alles 1705)
1707	J. F. Folcher (kuni 1710)	J. O. Bröms (kuni 1709)	N. Wiraetus (kuni 1710)

¹⁾ Kuninglik nimetus kiri on välja antud Stokholmis 8. aug. 1651 (v. J. Wasar, Nr. 67).

²⁾ Das akademische Leben des 17. Jhs. I Abth., lk. 63.

kantsler Nikolaus Bergius'e professuuri väidab Gadebusch (I, lk. 40—48).

Kuid muud olemasolevad teated ja kaalutlused ¹⁾ ei kinnita neid teateid, sellepärast võiks arvata, et siin ülikooli professor on ära vahetatud ülikooli prokantsleri ametiga või aga mõne kooli professoriga, sest ka suuremate linnade kõrgemates koolides (gümnaasiumid) olid professorid ametis, nii nimetas ennast Hermann Samson usuteaduse professoriks, õpetades Riia asutatud gümnaasiumis ²⁾.

Jättes sellepärast Tartu-Pärnu rootsiaegse ülikooli usuteaduskonna koosseisust välja ülalmainitud 7+3 usutetdlast, leiame, et I ülikooli usuteaduskonnas on töötanud 11 õppejõudu, II ülikooli usuteaduskonnas aga 7, kokku 18 õppejõudu.

*

Enne kui asuda üksikute õppejõudude elukäigu ja tegevuse vaatlusele esitame siin tabeli, millest selgub üksikute õppejõudude järjekord ja kaasaegsus.

Selle ülevaate alusel käsitleme usuteaduskonna õppejõude järgmises järjekorras: 1. Andr. Virginius, 2. G. Mancelius, 3. J. Weideling, 4. P. Goetschenius, 5. Adr. Vergin, 6. P. A. Schomerus, 7. S. Matthiae, 8. J. G. Gezelius, 9. G. Elvering, 10. P. Sv. Lidenius, 11. G. Preussius, 12. Cr. O. Jernfeld, 13. O. Moberg, 14. L. Molin, 15. G. Skragge, 16. J. F. Folcher, 17. J. O. Bröms, 18. N. Wiraeus.

I. Academia Gustaviana.

1. Andreas Virginius.

On I rootsiaegse ülikooli usuteaduskonna silmapaistvamaid usuteadlasi, ühtlasi ainukene usuteadlane, kes kogu selle ülikooli kestvuse aeg algusest kuni lõpuni ametis on olnud. Tema sündis 9. novembril 1596 oma aadli soost isa Jakob Vergien'i pärimõisas (Schwessien) Pommerimaal (ta ema oli aadli soost Anna Hammermeisters). Õppis esmalt Stargardis, siis kuulsas Stettiini

¹⁾ v. Sommeliuss, lk. 148 ***), 149.

²⁾ Mõne teate järele pidi ülikoolis peale üliõpilaste matrikli ka professorite matrikel olema (v. näit. Backmeister). Kahjuks ei ole ma seda seni leidnud.

pedagoogiumis, kus viibis 3 aastat. Selle järele läks Rostoki ülikooli, kus omandas esmalt filosoofia magistri astme, pidas ka mõningaid filosoofilisi loenguid. Oli lühemat aega Greifswaldis ja Königsbergis filosoofia fakulteedi adjunktiks, asus siis uuesti Rostokki omandama usuteaduse kõrgemat teaduslist astet (pro Doctoratus Gradu sub Beatiss. Tarnovio disputando): ta omandas 1626 usuteaduse litsentsiaadi astme¹⁾, mis, nagu meie teame, sagedasti ligidases ühenduses seisis usuteaduse doktori astmega, mille tegelik omandamine sel ajal aga harilikult eeldas kõrgema õppeameti omamist või selle peale määramist. A. V. oli nähtavasti eksamil selle kõrgeima astme väärilisena esinenud (infignem se Theologum, cum totius Acad. admiratione, probavit). Sama aasta 11. sept. asus ta Pommeri Gartzi õpetajaks ja samanimelise ringkonna praostiks. Siin ta abiellus 1628 Rostoki kodaniku tütreaga, kellest tal oli 1 tütar: See abiellu kestis ainult 2 a. ja 4 nädalat. Gartzis töötas A. V. hoolsasti 4 aastat ja selle aja lõpul käis ta Wittenbergis ja Leipzигis kuulsaid usuteadlasi kuulamas. Gartzi tagasi tulnud, sai ta Gustav Adolphi kutsekirja.

2. Gustav Adolf oli 30-aastases sõjas evangeeliumi-usulistele appi läinud, selle tagajärjel seisis Pommerimaa Rootsiga ligemas ühenduses (ja Westfaalia rahutingimustel jäi suur osa Rootsimaa külge, Rootsi riigi osana)²⁾. Gustav Adolf viibis sel ajal Stettin. Sõjaliste ülesannete kõrval mõtles ta Liivis asutatavale ülikoolile. Tähtsate usuteadlaste soovitusel saatis ta 21. juunil 1631 A. V'ele austava kutse³⁾, tulla teoloogia professoriks Tartu ülikooli juurde ja kohale sõita „ehestes tages“. 1631 novembri keskpaigu näib A. V. juba Tartus olevat, nagu arvata võiks tema kaastundesalgest (Epicedia) prof. Manceliuse poja selleaegse surma puhul). Sel ajal nimetab ta ennast: „SS. Theol. Licent. et Professor ordinarius“ (see kirjutis lisadega on aga trükitud alles 1632).

1) v. siin, art. 3 1) „Disputatio pro licent. theol. de aeterna praedestinatione hominum, in fide justificante ad finem usque vitae perseverantium, Rostochii 1626. 4.

2) See seletab meile, et Saksamaalt, eriti Pommerimaalt tähtsamaid isikuid meie maale Rootsi ajal on kutsutud või tulnud. Pommeri kõrval tuli osaliselt (kuigi vähemal määral) arvesse veel Saksimaa, eriti Wittenberg, evangeeliumiusuliste motiivide pärast.

3) Kutsekiri on veel olemas, v. J. Wasar, nr. 9.

Kuna A. V.-el nüüd oli auline õpetamise amet, sai ta ligemal ajal doktori astme, juba enne ülikooli ametlikku avamist (lauru prius Doctorali ornatus post non multo). Ülikooli piduliku avamise ajal oli ta juba kindlasti doktor. Usuteaduskonnas oli ta professor primarius („Esimene usuteadlane“). Avamise ajal pidas Maarja kirikus jutluse 117. psalmi üle, sissejuhatuseks kasutades Luuka ev. p. 7. Erakordne prorektor nimetas A. V.-e esimeseks korraliseks prorektoriks I rektori Jakob Skytte kõrval.

Mitmekordselt oli ta selle järele ise rektor. Oldekop ütleb 5 korda, Sommelius seda ei arva, nimetab 3 sellekohast aastaarvu, ülepea on selles küsimuses (ka mõne aastaarvu suhtes) kõikumine ja kahtlus. Seda küsimust saame matrikli alusel, kus ju rektorid rp. prorektorid on immatrikuleerijatena nimetatud, m. a. täpselt lahendada ¹⁾. Matrikli järele on A. V. tõepoolest 5 korda rektor olnud (nii et Oldekop'i teated ka selles suhtes usaldusväärsetena osutuvad), nimelt 1633, 1639 (alates nov. 1638), 1642 (alates nov. 1641), 1648 (alates nov. 1647), 1655 (alates dets. rp. nov. 1654). Samuti on A. V. mitmekordselt usuteaduskonna dekaan olnud ja 3 korda promotor (vist on mõeldud Manceliuse, Goetscheniuse ja P. A. Schomeruse promotsioonid). Ta sai varsti ka ülemkonsistooriumi assesoriks ²⁾; 1650—1656 oli ka Liivimaa ase-superdent (kuna superdent alguses veel kohal ei olnud). Tartus abiellus A. V. teist korda 1633, ja nimelt Katariina Teschen'iga, kes oli Tartu raehärra tütar ja kellelt tal oli 4 poega ja 1 tütar. Venelaste eest põgenes 1656 Tallinna, kus ta prorektorina ³⁾ 1657 püüdis korraldada ülikooli ametliku tegevuse jätkamist, mis Tallinna gümnaasiumi rektori ja linna magistraadi vastuseismisel korda ei läinud ja tuli leppida enam eraviisilise tegevusega väiksemas ulatuses, v. Bunges Archiv VI, lk. 105, 107, 108. Katku eest sõitis ta Stockholmi. 1658. aastal kinnitas kuningas tema Eestimaa piiskopiks Rootsi piiskoppide soovitusel, ja Rootsi peapiiskopp J. Lenaeus pühitses tema Upsalas selle ameti peale. Piiskopina oli ta ka Eestimaa konsistooriumi esimees ja on kogudusi visiteerinud, mõned sellekohased visitatsiooni-protokollid

¹⁾ Ka Buchholtz ei ole matriklit selles suhtes nähtavasti kasutanud.

²⁾ Tema „Manipulus“e“ esilehel a. 1635 nimetab ta ennast: „Theolog. D. & Professor Primarius nec non supremi Consistorii Adessor“. Recke-Napiersky ja Napiersky ja Paucker eksivad seega, arvates, et ta alles 1650 selle ameti peale sai.

³⁾ „Rector provisionaliter“ ja immatrikulaator.

on säilinud. Selles ametis püsis ta oma surmani 20. detsembril 1664. Teda leinama jäid lesk, vanem tütar ja üks poeg.

3. A. V. on Oldekopi teatel omas elus palju mitmesuguste haiguste all kannatanud eriti vanemas eas, mis ta jõu pikkamisi ära kurnasid. Sellest hoolimata töötas ta edasi, nii palju kui suutis. Samuti rikkusid omalt kohalt teadusliku tööle tarvilikku rahulikku meeleolu juhtuvad suuremad tülid professorkonnas, milliseid süvendas rahvuslik vastolu rootsisoost ja saksasoost õppejõudude vahel. Ka A. V. kisti tülidesse ja oli segatud vastoludesse. Et vabamalt ja rahulikumalt töötada, kavatses ta juba Tartust lahkuda, soovis 1637 Ingeri superdendi kohta; 1638 eemaldati tülitsemise pärast „a Consiliis Academicis“, kuid 3. III s. a. restitueeriti kindralukubernereri poolt; 30. XI s. a. määrati inspektoriks ülikooli maavalduse üle Ingeris. Hiljemalt sattus A. V.-ega (ja mõne teisega) vastollu ülikooli energiline prokantsler superdent Zacharias Klingius, kes ülikoolilt nõudis täpsemat Konstutsioonide täitmist, eriti stipendiaatide eriliste õpingute ja elu kommete suhtes, üliõpilaste suhtes, kes tegelikult õppetööst osa ei võta, samuti igakuusete ja semestraal-eksamite korrapärase pidamise suhtes j. m. 1654. a. 6. parllil palub prokantsler kindralkuberner G. Hornilt abi oma nõuete läbiviimiseks, eriti prof. A. V.-e vastu, kes temale vastu hakanud vastandina II-le usuteaduse professorile G. Elveringile, kes oma ametis suurt agarust olla üles näidanud¹⁾. Võimalik, et sel puhul ka isiklik võistlus mõlema energilise mehe vahekorrale tumestavalt on mõjunud (ühelt poolt superdent ja prokantsler, teiselt poolt asesuperdent ja professor primarius).

Meid huvitab siin loomulikult eeskätt A. V.-e akadeemiline tegevus ja töö. Säilinud kirjalikkudes teadetes hinnatakse seda üldiselt väga kõrgelt. II ülikooli usuteaduse professor Bröms ütleb, et tema kuulsus mitmeid üliõpilasi Rootsist ja mujalt Tartu on avatlenud. Ta armastas akadeemilist tegevust. Kolleegade puudumisel on ta sagedasti nende ja oma kohuseid täitnud. Eriti oli ta suur disputaator ja eksegeet. Ta pidas valjult kinni õigest õpetusest ja kõlbluse distsipliinist. Ta oli terava vaimuga, oskas hästi keeli ja ka filosoofilisi teadusi. Tema (filosoofiliste ja) usuteadusliste disputatsioonide arv on Oldekopi ja Sommeliuse järele üle 180. Kolme esimese aasta jooksul on ta juba 45 disputatsiooni

¹⁾ v. m. t. nr. 69, aga ka 67, 68, 70.

juhatanud ja enamasti ise kirjutanud. Neist andis ta Tartus trükkis 1635 uuesti välja 18 üliõpilase-disputatsiooni ja professor Manceliuse litsentsiaadidissertatsiooni teoses ¹⁾, „Manipulus disputationum theologicarum . . .“, 400 lk. 8°. Sissejuhatuses (Epistola dedicatoria) ta kirjeldab disputatsioonide suurt kasu ja seab üles usuteadusliste disputatsioonide sisulised ja vormilised põhimõtted. A. V. on üksikute küsimuste kohta käivaid disputatsioone pidanud, aga ka disputatsioonide tsükleid, millele lülid arendavad ühe suurema koosseisva ala küsimusi. Tema kui I usuteadlase eriala oli V. T., kuid ta on ka U. T.'i ja muu küsimustega tegemist teinud.

Suurematest disputatsioonide tsüklidest nimetame:

1. In cap. I etc. (—XXI) D. Evangelistae Johannis selectissimae Notae 1640—1647 (lühidalt: Disputationes Johanniticae . . .), 41 disputatsiooni ²⁾).

2. Disputatio Theologica in Psalmum I etc. (— XVIII) Davidis Selectissimas Notas exhibens, 1650—1654, 17 disputatsiooni ³⁾).

3. Disp. Theol. in Cap. I etc. (— VIII) D. Evang. Matthaei Selectissima Scholia exhibens, 1654—1655, 8 disputatsiooni ⁴⁾).

Bröms seletab, et A. V. on väga palju Pühakirja raamatuile õpetatud kommentaare kirjutanud, mis ka on ilmunud, mõningaid valitud kohti on ta ka disputatsioonidega valgustanud.

Selles suhtes ta nimetab: a) „Epistola ad Romanos scholiis selectioribus inlustrata“; b) „Matthaei Evangelium scholiis notatu dignis et disputationibus publicis illustratum“ on vist sama, mis eespool mainitud disputatsioonid Matth. ev. kohta; c) „Commentarii in Psalmos Davidicos: quo textum (1) ipsum selectioribus notis inlustravit, (2) Quaestiones utiles et arduos inde *θετικῶς* et *ἀντιθετικῶς* proposuit et solvit“. Need mainitud psalmide disputatsioonid, mis meil Tartu ülikooli raamatukogus olemas, sisaldavad ka „selectiores notas“. Võimalik, et mõned teised sellest seeriast käsitlevad ka tulusaid ja raskemaid küsimusi, mis ju enesest kohasemadki oleks kui kommentaari-taoline seletus. Sel puhul tuleks neid „Commentarii“ samastada

¹⁾ Tartu ülikooli raamatukogus.

²⁾ Sommeliuse juures: nr. 38—78 (incl.), v. ka Recke-Napiersky.

³⁾ Sommeliuse juures nr. 83—99 (incl.). Tartu ülikooli raamatukogus on sellest seeriast: a) in Ps. XVII, b) in Ps. XVIII.

⁴⁾ Sommeliuse juures nr. 102—109 (incl.).

ülalmainitud psalmidedisputatsioonidega. d. „Volumen Disput. in Johannem Evangelistam, quae selectissimas Notas exhibent“. See on sama, mis eespool mainitud „Disputationes Johanniticae“. A. V.-e disputatsioonid sisaldavad sagedasti rohkesti eksegeetilisi andmeid, mispärast see arusaadavana võiks paista, kui neid teataval korral kommentaaridega ühte seatakse. Niisugune seisukord näib olevt Brömsi poolt nimetatud 3 viimase teosega. Kui tiitli-lehed ära jätta, võiks näit. disputatsioonidest, mis sarnanevad kohalolevate psalmide-disputatsioonidele, saada kommentaar. Brömsi poolt esimesel kohal mainitud teos võiks selle Brömsi formulatsiooni juures kommentaar olla, võiks aga ju ka disputatsioonide tähendada, kui formulatsioon päris sõnasõnaliselt täpne ei ole. Samasugune lugu on Walch'i poolt (Bibl. Theol. Sel. T. I p. 129) nimetatud, G. Caspari väljaantud A. Verginiuse „commentatio“-ga de ministerio ecclesiastico, millise pealkirjaga disputatsioon aga ka olemas a. 1637.

Peale mainitud teadusliste tööde on A. V. rektorina akadeemiliste sündmuste puhul, nagu see viisiks oli, n. n. „programme“ kirjutanud ja laiali saatnud, ka mõningad õnnesoovi- ja osavõtusalmid ei võinud, aja kombe kohaselt puududa.

Kirjandus: A. V.-e kohta. Peale A. V.-e enese tööde tulevad arvesse: a. Tema elukäigu kirjelduse kohta on põhjanev Justus Henricus Oldekop'i 1665 kirjutatud „Programma in obitum Dn. Andreae Virginii“ (H. Witte kogus Memoriae Theologorum, Decas VII, p. 1520—1525, Ser. XI). Kõik teised, nagu H. Witte, Diarium Biographicum (ad a. 1664), Jöcher, m. t. I³, lk. 1724, Sommelius, lk. 158—176, Recke-Napiersky IV, 439—447, Napiersky, Paucker I, lk. 10—12, A. Deutsche Biographie 40, lk. 14 põhjendavad selles suhtes temale, või ei lisa palju uut juure, nagu Backmeister, lk. 111, 112, 188—190; Gadebusch III. 262—264; A. Buchholtz (Mith. VII, lk. 161, 163, 164). b. Tema teoste loetlemise kohta on põhjanev Sommelius ja Recke-Napiersky, arvestatav ka Bröms, lk. 46—49, ja Backmeister. c. Tema akadeemilise tegevuse kirjelduse ja hinnangu kohta: Bröms. (O. Schild.)

2. Georg Mancelius.

Georg Mancelius (Manzel) oli juba varem Tartus kui Andreas Virginus. Ta tuli Kuramaalt. Ta isa Kaspar Mancelius, Riia kaupmehe Joachim Manzeli ja Pommerist päritoleva Dorothea v. Jatzkaw'i poeg, oli Kuramaal õuejutlustaja 3 a. ja siis kirikuõpetaja Grenzhofis, olles abielus Margareta Reimers'iga, kes oli Bauske õpetaja tütar. Grenzhofis sündiski Georg Mance-

6.

Matrikula
ACADEMIE TARTUENSIS
cepita ANNO MDCXXXII.
Pro Rebus Georgii Henrici SS. RR. Electi
Pars II. Propriis.

APRILIS

20.

Benedictus Petrus Rejnus, Suedicus, Suedlandus.
21 Aprilis.

Petrus Andreas, Helveticus.
Nicolaus Olavi, Suedlandus.
Joannes Petri Bergius, Arcticius.
Andreas Andreas, Laurentius, Wejmannus.
Magnus Benedictus, Westphalicus.
Petrus Martinus, Arcticius.
Petrus Olavi, Westphalicus.
22 Apr.

Jacobus Langshabus, Eschonicus, Thuringus.
Nicolaus Laurentius, Hibernicus - Succus.
25 Aprilis.

Joannes Joannis, Rantarius, Fildingus, Livonicus.
Jacobus Christenius, Reticus, Livonicus.
Petrus Joannis, Tundinus, Ostrogothicus, Succus.
Joannes Joannis, Pringi, Westrogothicus.

MAYUS

2 Maji.

Petrus Joannis, Pleanus, Suedlandus.
Christophorus, Landerus, Potholichus, Succus.
Enricus Bergius, Suedlandus.
Olavus Olavi, Bergius, Olmannensis.
Succus Joannis, Suedlandus.
Joannes Enri, Suedlandus.
Benedictus Benedictus, Bergius, Suedlandus.
Henricus Henrici, Holstenus, Finno.
Joannes Sigfridus, Westlandus, Finno.
Olavus Joannis, Suedlandus.
Elias Joannis, Suedlandus.
Andreas, Stri, Bernoticus, Finno.
Joannes Joannis, Suedlandus.

MAYUS.

2 Maji.

Petrus Benedictus, Suedlandus.
Laurentius Joannis, Svecoticus, Finno.
Andreas Andreas, Helveticus, Finno.
Nicolaus Petri, Rejnus, Suedlandus.
Joannes Nicolaus, Suedlandus.
4 Maji.

Christophorus, Eckhardus, Puelhus, Succus.
Causus Joannis, Thuringus, Westphalicus.
9 Maji.

Ambricius, Palmbaum, Livonicus.
10 Maji.

Nicolaus, Palmbaum, Livonicus, Aprilis.
14 Maji.

15 Maji.

Joannes à Bergen, Nob. Liv. Aprilis.
15 Maji.

Christophorus, Finno, Westphalicus, Livonicus.
Laurentius à Caput, Nob. Finno, Aprilis.
Succus Rejnus, Westphalicus, Suedlandus.

23 Maji.

Joannes Rejnus, Tur. Rostock, Pomeranicus.

25 Maji.

Joannes, Helwig, Nob. Liv. Aprilis.
Jacobus, Joannes, Suedus, Nob. Liv. Aprilis.
Nicolaus, Nicolaus, Pringi, Suedlandus.
Johannes, Suedlandus, Succus, Suedlandus.

JUNIUS.

1 Junii.

Nicolaus, Olavi, Pringi, Livonicus.

9 Junii.

Henricus, Affendal, Nob. Liv. Aprilis.
14 Junii.

Nicolaus, Bocke, Nob. Liv. Aprilis.
Jacobus, Sölette, Nob. Liv. Aprilis.

16 Junii.

Nicolaus, Martinus, Westphalicus, Carolus.

JULIUS.

3 Julii.

Lugubertus, Bernwald, Curonus, Aprilis.
11 Julii.

Olavus, Petri, Bergius, Arcticius, Aprilis.
12 Julii.

Nicolaus, Olavi, Selenius, Ostrogothicus.

Pildistis nr. 11. Tartu I ülikooli matrikkel.

richiga) Mii tavis ja Riias, siis Stettiinis. Ülikoolis käis ta 1612—1615 Rostokis. Oli siis õpetaja Wallhofis (1616—1620), Selburlius 24. juunil (v. kal. j.) 1593. Ta õppis esmalt kodus ja siis (ühes oma noorema, õpetajana varakult surnud venna Fried-

gis (1620—1625). 1625. aastal tuli ta Tartu Jaani kiriku saksa koguduse õpetajaks, 1626 sai ta ka sealse kooli inspektoriks ja varsti ka Tartu kreisi sealpool Emajõe asuva ringkonna praostiks. Kuramaa hertsog olla tingimuseks teinud, et kui ta teda vajab, peab ta tagasi tulema. Kui 13. okt. 1630. a. Tartus avati gümnaasium, kutsutakse (20. sept. 1930) M. selle gümnaasiumi professorite hulka, poleemika ja kreeka keele jaoks. 1631 novembris suri M.-e vanem poeg Kaspar, kes oli sündinud esimesest abielust Margaretha Buxhöveden'iga. Selle surma puhul kutsus gümnaasiumi rektor (Regii Collegii Dorpat: Rector) J. Raicus kolleegasid leinatalitusele Jaani kirikus erilise programmiga, millele siis juure lisati ka mõnede kolleegade j. t. kaastundesalmid ja -sõnad (Epicedia) ¹⁾. 1627. aastal oli M. sõlminud II abielu Anna v. Blohm'iga. Kui gümnaasium muudeti ülikooliks 1632, oli M. prorektor ²⁾ (1. aprillist 1931) ja avas 20. aprillil 1932 üliõpilaste immatrikulatsiooni.

Ülikooli avamise päeval 15. oktoobril 1632 pidas M. Maarja kirikus altari eest kateedrilt ladinakeelse kõne heast südametunnistusest ja pani senati otsusel Jak. Skytte rektoriametisse ja Andreas Virginiuse prorektori ametisse.

M. sai usuteaduskonnas II-seks korraliseks professoriks. Tema disputatsioon litsentsiaadi astme saamiseks ³⁾ kannab pealkirja: *De Justificatione hominis peccatoris pœnitentis coram Deo* ja aastaarvu ja kuupäeva: 19. dets. 1632. Toimus A. Virginiuse juhatusel ja dekaanaadi ajal. Sisaldab 42 teesi ja lõpul „Corollarium“ lause: „Fides sola justificat“ täpsa mõtte kohta.

Korraline prorektor oli ta 1635, mil toimus ülikooli enneaegne osaline ülekolimine Tallinna (sõjariistade-rahu lõpetamise tagajärgede kartusel), mille vastu tagajärjekalt protesteerisid usuteaduskonna dekaan ja professorid ⁴⁾. Rektor oli M. 1636. Kuid nüüd 1637 kutsus Kuramaa hertsog teda tagasi, nimelt oma õuejutlustajaks ja pihhiisaks. Ülikooli ametivennad pidasid tasta lugu, eriti ka Virginius, ja püüdsid teda kinni hoida. See ei osutunud siiski võimalikuks. Mancelius asus Miitavi. Ülikooli ametivennad saatsid teda oma parimate soovidega ja lahkumissalmidega 12. jaan.

¹⁾ Trükitud 1632.

²⁾ „Prorektor provisionaliter“.

³⁾ Ära trükitud A. Virginiuse „Manipulus“e lõpul. Siin 32 lehek. (väiksemas formaadis).

⁴⁾ Vt. Mitth. VII, lisandus 4, lk. 214—219.

1638. Õuejutlustaja ametis püsis M. kuni oma surmani Miitavis 17. märtsil 1654.

Bröms peab M.-t väljapaistvate vaimuannetega ja mõõduka tasakaaluka hingelaadiga isikuks. Teaduslisi töid ei ole ta nähtavasti palju kirjutanud. Peale litsentsiaadi-disputatsiooni mainitakse ainult mõned üksikud Gadebusch'i, Witte' ja Recke-Napiersky poolt mõne tähtsama jutluse või leinakõne kõrval või luuletise, nii on peale Rostoki disputatsiooni Riias 1619 kirjutatud: „Meditatio theologistorico-physica de terrae motu,“ Semgallia maa värisemise puhul 1616, 20. juunil (v. kal. j.).

Erilised teened on M.-el lätikeelse kirjamärkide korralduse ja lätikeelse vaimuliku kirjanduse alal. Tema sellekohastest töödest (neid on ta osalt juba Tartus alustanud ¹⁾), võiksime eriliselt tema lätikeelse postilli väljaandmist a. 1654 mainida, mis paljusid kordi on kuni 19. sajandini uuesti välja antud.

Kirjandus: H. Witte D. B. (ad. a. 1654). Bröms, lk. 49—51. C. L. Tetsch, Curländische Kirchen-Geschichte, 1767, 1768, 1770, II, lk. 268 (h), III, lk. 153 jj. Backmeister, lk. 112, 180. Gadebusch, II, lk. 215—220. Sommelius, lk. 176—182. Recke-Napiersky ja Nachtr. III, lk. 152—156. Inland 1848, v. 47—49. Napiersky (tähestiku järele). A. Deutsche Biographie 20, lk. 162, 163. Mitth. VII, lk. 161, 163, 164.

(O. Sild.)

3. Johann Weideling.

Johann Weideling, sünd. Erfurtis a. 1603, omandas a. 1624 oma kodulinna ülikoolis filosoofia magistri astme, mille järele ta sai koduõpetajaks Tallinnas. Siit ta kutsuti a. 1632 Tartu vastasutatud ülikooli heebrea keele korraliseks ja ühtlasi teoloogia erakorraliseks professoriks. Tema akadeemiline tegevus kestis küll ainult ühe aasta. Selle aja jooksul tal juhtus kokkupõrge rektoriga, ja nimelt üliõpilaste kaebuse alusel, kes heitsid talle ette oma aine mitterahuldavat esindamist. Selle kokkupõrke tagajärjel a r r e t e e r i t i Weideling, kellel küll läks korda põgeneda Stockholmi, kus ta sai Saksa kiriku juures diakoni koha. Siingi kestis tema tegevus ainult lühikest aega: juba 9. jaanuaril 1635. a. tabas teda surm.

Kirjatööd: Oratio de studio theologico ad praxin referendo hebraice consignata et memoriter recitata, Dorpati 1633.

¹⁾ Nii „Vademecum“ s. o. parandatud läti lauluraamat ja evangeeliumiraamat, trükitud Riias 1636 (kui mitte juba varem).

Pääle selle ta andis välja kaks Lutheri teost:

1) Grund vnd Vrsach auss der Schriff dtz eine christl. Versammlung oder Gemeinde recht vnd macht habe, alle Lehre zu vertheilen vnd Lehrer zu beruffen, ein vnd abzusetzen. Auss dem 2. Jenaischen Theil Doct. Mart. Luthers. Wie auch das gute Leben eines rechtschaffenen Dieners Gottes H. M. Johann Huttenlochen, Pfarrherrn zu Klingen. Neben etlichen Carminibus, Dörpt 1633.

2) Ein Sermon oder Predigt Doct. Mart. Luthers das man solle Kinder zu Schulen halten. Aus dem 5. Jenaischen Theil, Dörpt 1633.

See töö on pühendatud kirikuõpetajaile ja kristlike koolide sõpradele Eestis, Liivis, Ingeris ja Karjalas, ning varustatud hulga heebrea- ja kreekakeelsete pühenduslausetega.

Kirjandus: Fr. Konrad Gadebusch III lk. 286 j. J. F. v. Recke Napiersky IV lk. 482 j. Mittheilungen VII lk. 164, 169, 174. Ingemund Bröms lk. 59 j.

(A. Bulmerincq.)

4. Petrus Goetschenius.

Petrus Goetschenius (Peter Goetschen), sündinud Rathenowis Brandenburgis; meie kasutada olevad allikad ei nimeta sünniaega. Ta oli esmalt Tallinna trivიაalkooli rektoriks, siis 1632. a. gümnaasiumi rektoriks ja usuteaduse õpetajaks, kuid sai veel samal aastal kreeka keele esimeseks professoriks Tartu vastasutatud ülikooli juures ja kohaliku kooli rektoriks. 2. jaanuaril 1633. a. ta sai teoloogia litsentsiaadiks ja oli ka maailmatarkuse magistriks. 1633. a. ta oli mitmel teoloogilisel disputatsioonil kogu eesistujaks. Kreeka keele professorina ja kooli rektorina ta sai 1. aprillil 1633. a. 450 taalrit palka. 1633/34. a. (Bröms'i järele 9. märtsil 1634.a.) ta sai usuteaduse erakorraliseks professoriks, olles nii siis korraga kolmes ametis: kreeka keele esimeseks professoriks, usuteaduse erakorraliseks professoriks ja kooli rektoriks. Tema andekust ja usinust kiidab Bröms üliväga. Selle töö koorma all ta varises kokku 28. märtsil 1636. a. Nii siis ta ei näi kuigi vanaks saanud olevat.

Tema kirjatöödest, mida loetellakse Recke-Napiersky II 78, olgu nimetatud järgmised:

Apostasia fidelium seu renatorum. Pro licentia supremum in

S. S. Theologia gradum consequendi (Praeside Andr. Virginio). Dorpati 1633. — Siin on tegu litsentsiaadi, mitte doktori astmega.

Disputatio de aeterna hominum perseveranter ad finem vitae in Christum credentium salute (Respond. Petrus Johannis Phoenix, Suecus). Dorpati 1633.

Leinakõned Gustav Adolfi surma puhul.

Pikk kreekakeelne luuletis Christian Andersson Osängiusele, selle disputatsiooni puhul de anima vegetativa 1634. a. Pet. Schomeruse eesistumisel. (Recke-Nap. IV 113 nimetab Schomerust de anima vegetativa autoriks. Vaata Schomeruse all.)

Disp. de mundo in genere (Resp. Nicol. Olai). Dorpati 1635.

Kirjandus on üldiselt sama, mis eelmistel autoritel, ainult vastavad leheküljed.

(O. Seesemann.)

5. Adrian Verginius, I. (Andreas V. 2. isa).

Sündinud kaupmehe pojana Wollinis Pommernis 18. jaanuaril 1615 (või 1605), õppis sealsamas ja Treptovis ning Kolbergis, sai 1632. a. koduõpetajaks (Hofmeister), jätkas õpinguid Danzigis 1634, teotses uuesti lastekasvatajana (Hofmeister) 1635, õppis edasi Königsbergis 1636 ja Tartus 1637. a. Sai selle järele 1638. a. Tartu Jaani kiriku diakoniks ja linnakooli rektoriks, ning hakkab samal aastal Nõo koguduse õpetajaks ja Tartu ülikooli usuteaduskonna adjunktiks, pidades hoolega loenguid ülikoolis. 1644. a. on V. juba ülemkonsistoriumi assessor, kellena saab pärast superintendent Hermann Samsoni surma sama aasta 21. juunil ülesande täita Liivimaa superintendendi kohuseid kuni vastava kuningliku otsuse saabumiseni. Suri 23. aprillil 1647. a.

Teosed: Dispp. Johanni tica rum de praecipuis religionis christianae articulis IIItia de Decalogo (Praes. Andrea Virginio), Dorpati 1640. — IVta de peccato (Praes. eod.), Ibid. 1642, 2½ pgn. — Vta de poenitentia (Praes. eod.), Ibid. 1644, 2½ pgn. 4.

Ladinakeelne tervituslaul prof. Johann Georg Gezeliuse ja Gertrud Guthemia laulatuse puhul, avaldatud vastavas kogumikus, Rigae 1643.

Kirjandus: Mittheil. VII, lk. 165. Recke-Napiersky IV, lk. 435, 436. Napiersky-Beise, Nachträge u. Fortsetzungen II, lk. 260. Napiersky III, lk. 85. Deutsche Biographie B. 40, lk. 14.

(J. Kōpp.).

6. Petrus Andreae Schomerus.

Petrus Andreae Schomerus, sündinud 25. juunil 1607. a. Upsalas (Recke-Nap. IV 112 ja Gadebusch III 109 kirjutatud Upsal). Oma kodulinnas ta käis koolis ja 1625. a. alates ülikoolis. Ta õppis astronoomiat ja teoloogiat, sai 1632. a. Upsala mag. phil.'iks. 1632. a. oktoobris ta sai Tartus astronoomia korraliseks ja füüsika erakorraliseks professoriks. 1636. a. ta sai Maarja kiriku või sealse rootsi koguduse õpetajaks. Samal aastal ta komandeeritakse Coporie'sse, Jamburist põhja pool, Ingeri mõisade immissiooniks. 1637. a. alates ta pidas ka teoloogilisi loenguid. 1638. a. ta saab kreeka kirjanduse professoriks. 1639. a. ta omandab teoloogia litsentsiaadi astme ja saab 14. mail teiseks teoloogia professoriks. — 1640. a. mail ta lahkus Tartust akadeemia asjus ja läks Stockholmi, ei tulnud aga enam Tartu tagasi. 1641. a. ta saab Stockholmis vaimuliku ameti. 1643. a. ta saab sealses vastasutatud gümnaasiumis teoloogia prof. prim.'iks, 1645. a. Ridderholmi kiriku õpetajaks, 1648. a. D. theol.'iks. Nüüd ta saab Upsalas teoloogia professoriks, 1655. a. Kalmari superintendentsiks. Suri 7. veebruaril 1660. a.

Alul ta kirjutas astronoomilisi ja loodusteaduslikke töid.

Tema usuteadlikest töist olgu nimetatud:

Disputatio de anima vegetativa (Resp. Christiano Andreae Osaengio, Annerstad. Sueco) Dorpati 1634. Nii Recke-Nap. IV 113; kuid II 78 on Schomerus eesistuja ks disputatsioonil de anima vegetativa, samuti 1634. a. Selle järele näib, et nimetatutu (Resp. Osaengio) Schomeruse töö üle de anima vegetativa Schomeruse eesistumisel on dispukeeritud (?).

Disputatio de vita et morte. 1635.

Disputatio de libero arbitrio dei, angelorum, diabolorum et hominum. 1639.

Disputatio de peccato in spiritum Sanctum. Ilma aastata.

Kolm kreekaakeelset ja üks süüriakeelne luuletis.

Kirjandus on üldiselt sama, mis eelmistel autoritel, ainult vastavad leheküljed.

(O. Seesemann.)

7. Salomo Mntthiae.

Salomon Matthiae, sünd. Lüneburgis a. 1609, koduõpetaja Hamburgis oma äia Neuhusen'i juures. On välismaal õppinud, aga ka Tartus immatrikuleerunud 4. VIII. 1634 (Witteber-

gensis). Ühes äiaga asus Tallinna. A. 1636 kutsuti Tartu ülikooli juure heebrea keele professoriks. Heebrei keele professorile tuli siis a. 1637 veel lisaks kreeka keele proefssuur. Mõlemad keeleprofessorid Matthiae vahetas a. 1642 20. juunil teoloogia õppetooli vastu, mille ta täitis 1650. aastani. Ühel ajal kreeka keele professori vastuvõtmisega Matthiae sai Tartu Jaani kiriku õpetajaks. Oma akadeemilise tegevuse ajal oli Matthiae kolm korda rektoriks, nimelt aastail 1638, 1645 ja 1650. Oma kolmanda rektoraadi möödumisel ta asus Narva, saanud siia ülemkirikuõpetajaks. Siia ta jäi aastani 1656. Aastaid 1658—1660 näeme teda Stettiinis ülemdiakonina ja ühtlasi teoloogia ning heebrea keele professorina gümnaasiumis. Aastast 1660 kuni surmani (1665) ta on uuesti Narva ülemkirikuõpetajaks ja viimasel eluaastal päälegi veel Ingeri superintendendiks.

Kirjatööd: Tema kirjatöist tuntakse ainult leinajutlust piiskopi abikaasa Anna Sommer'i surma puhul.

Kirjandus: Recke-Napiersky III lk. 172 j. Bröms lk. 66—73. Mittheilungen VII lk. 165, 174. Backmeister lk. 180.

(A. Bulmerincq.)

8. Johann Georgii Gezelius,

sünd. 3. veebr. 1615 Gezala talus Westeras'i ligidal Rootsimaal, õppis Uppsala ja Tartu ülikoolides, omandas 1638. a. Tartus filosoofia magistri astme ja sai siin 1641. aastal heebrea ja kreeka keele professoriks, 1643. a. ka erakorraliseks usuteaduse professoriks. Määrati 1645. a. Liivimaa ülemkonsistoriumi assessoriks, kellena andis ametivande 30. juunil 1646. a., ka ordineeriti G. kirikuõpetajaks ilma koguduseta. 1649. a. kuninganna Christina poolt Stockholmi kutsutud võttis G. kuninganna ülesandel osa mõningatest kiriklikkude asjade korraldamistöödest, muu seas ka usuvaidlusest Thornis. Varsti (1650. a.) nimetati ta kirikuõpetajaks Rootsis ning tuli 1660. a. jälle Tartu, olles määratud Liivimaa kindralsuperintendendiks, ülikooli prokantsleriks ning ülemkonsistoriumi esimeheks. Omandas 1661. a. Uppsalas usuteaduse doktori astme ja nimetati 1664. a. Turu piiskopiks ja sama ülikooli prokantsleriks, kuhu jäi kuni oma surmani 20. jaan. 1690. a., mis juures talle piiskopina järgnes tema poeg Johann Gezelius.

Kiriku juhina avaldas Gezelius väga elavat ja intensiivset tegevust usu ja kõlblise elu korraldamisel. Nii võitleb ta Liivimaa kiriku eesotsas seistes (1660—1664) sõjaoludes kirikusse

tunginud korralageduse ning väärnähtuste vastu: muretseb va-
kantseks jäänud kogudustele kirikuõpetajaid ja seab nad ametisse,
valvab kirikuõpetajate elukommete üle, elustab koguduste katsu-
misi, virgutab kirikuõpetajaid plaanilikumale tegevusele, milleks
kutsub umbes paarikümne-aastase vahemiku järele kokku kiriku-
õpetajate sinodi (1664), kus muu seas arutatakse ka Piibli tõlki-
mise küsimust. Erilist tähelepanu leiab võitlus rahva seas valitse-
vate ebausukommete ning „metsikute“ abielude vastu. Hiljem,
Turu piiskopina, koostas G. Karl XI. ülesandel kirikuseaduse
kavandi Liivimaa kiriku tarvis (1668), mida aga maksma ei pand-
dud. Kavandi käsikiri leidub Riias „Gesellschaft für Geschichte
und Altertumskunde“ arhiivis. Eriti laiaulatuslikuks ning vilja-
kaks osutub Gezeliuse tegevus Turu piiskopina 25 a. kestel, millest
on jäänud sügavad jäljed Soome kiriklikkusesse oludesse. Kiriku-

Pildistis nr. 12. J. G. Gezeliuse näopilt (Sv. Biograf, Handlexikon'i järele).

juhina määras G. kirikuvalitsuse sihtjooned kõigil aladel ja pidas
neid hoolega silmas. Tarviduse kohaselt täiendas G. vananenud
kirikuseadust ajakohaste määrustega, mis ilmusid 1673. a. nime
all „Perbreves commonitiones“, tema korraldatud kirikuraama-
tute pidamise alused on säilinud Soomes suurel määral tänapäe-
vani. G. peamiseks tegevusealaks aga on rahvaõpetus. Selles
mõttes avaldab ta 1666. a. katekismuse seletuse (Yxi paras lasten
tavara), mis leidis väga laialist kasutamist, nii et elas üle umbes
70 trükki. Vastavate eeskirjadega püüab G. korraldada rahva
õpetamise käiku. Siia kuulub vanemate poolt kodus ja kirikuõpe-
tajate poolt kirikus antav päheõppimine, eriti aga „kirjaoskajate“
köstrite kaudu kõigile kättesaadavaks tehtav raamatust lugemise-
õpetus. Viimast järjestas G. nõnda, et köster või tema puudumi-
sel mõni teine selleks palgatud kirjaoskaja isik pidi igas külas
mõnele andekamale poisile lugemise kätte õpetama, see aga pidi
rakendama oma oskust koduküla laste õpetamisele. Neis määrus-
tes leidub Soome rändkooli algus. G. kavatsus asutada igas kogu-

duses kihelkonnakool, osutus tollekordsetes oludes veel liiga varajaseks, küll aga pandi tema ajal maksma kord, et keegi ei saanud abielluda, kes ei osanud katekismust ega olnud käinud armulaul.

Kõik need korraldused, milliste täitmist Gezelius jälgis kirikukatsumiste puhul, tõstsid Turu piiskopkonna lugemiseoskuses esimesele kohale maal ning säälseid toiminguid võeti Rootsiski arvesse. Edasi osutas G. ka tähelepandavalt huvi keskkoolide vastu, soodustas nende asutamist ning andis neile juhatust oma töös „Methodus informandi“ (1683).

Et vähendada Soomes tol ajal valitsevat raamatutepuudust, asutas G. oma trükikoja (1668) ning isegi paberivabriku. Sel teel pääsis rahva kätte palju G. töid ladina ja soome keeles, eriti hingekosutavaid kirju, nii et Soome kirjandus G. ajal tunduvalt rikastus. Muu seas ilmus täiendatud Kirikulauluraamatu (1668) ning parandatud Piibli väljaanne (1685). Et tõsta kirikuõpetajate hariduslikku taset, nõudis G. kirikuõpetajaameti taotajailt ülikooliharidust ning võttis tarvitusele katsed enne ametisse pühitsemist; jutlustamisoskuse parandamiseks pidas G. loenguid homileetikast ja avaldas jutlusekavasid. Teadusemehena ilmutas G. rohkesti usuteaduslikke töid, milliste arv tema enese ütluse järele a. 1641—1683 ulatub 150-ni. Mainitagu neist järgmised (ligem loetelu Gadebusch I 421 jj., Recke-Napiersky II 35—38):

Grammatica Graeca. Dorpati 1647, Upsala 1654, Aboae 1688, 8.; oli Rootsi koolides pikemat aega tarvitusel. (6. trükk, 1687. a., leidub Tartu ülikooli raamatukogus).

Lexicon Graeco-Latinum, continens voces omnes appellativas, tam Novi Testamenti, quam Januae linguae Graecae etc. Dorpati 1649. (On Tartu ülikooli raamatukogus.)

Grammatica Germanica. Aboae 1666, in 4.

Encyclopaedia synoptica, ex optimis et accuratissimis philosophis collecta in tres diuisa partes etc. Aboae 1672, in 8.

Quaestiones theolog. selectae, tam theoreticae quam practicae etc. Aboae 1672.

G. andis välja:

Suomenkielinen Wirsi ja Evangeliumi kirja etc. (Åbo) 1668. etc. (Abo) 1668.

Käsikirja Jumalan Palweluxesta joi Christillisistä Kircon menoista etc. 1669.

Then Svenska Psalm Booken etc. 1673.

D. Martinus Lutheruxen Catechismus, se suurembi etc. 1674.

Johannis Amos Comenii Orbis sensualium pictus etc. Cum versione Svecana. 1680.

Biblia, se on Coco Pyhä Ramattu Suomexi vastadest ojettu Alcuramatuin, Hebrean ja Grecan jälken. Esipuhetten, Marginaliaain etc. canssa. 1685.

Ülikooli asestantselina teostas Gezelius täpsat kontrolli õppetöö üle, edendas aga teiselt poolt ülikooli tegevust, kindlustades tema ainelist järge.

Viimaks mainitagu, et Gezelius täiesti tunnustas oma aja vaateid nõidadele ning tema piiskopiks olemise aeg oli rikas nõiaprotsesside poolest. Kõige oma iseloomu varjukülgede peale vaatamata kuulub G. teeneterikkamate Soome kiriku ja hariduse-tegelaste hulka.

Kirjandus: Recke-Napiersky II, lk. 34—48; Backmeister, lk. 164—169; Gadebusch, I, 363—364, 420—424; Jöcher, I, v. 1245; Napiersky, Pred. Lex. II, Mittheilungen VII, 165, 174; J. J. Tengström, Johan Gezelii den äldres minne. Åbo 1825; Biografiskt Lexikon, V, lk. 147—156, Stockholm 1875; Svenskt Biograf. Handlexikon I, lk. 381; Iso Tietosanakirja, III, v. 1256—1258; Finsk Biografiskt Handbook, 1903, I, v. 746—750; A. J. Pietilä, Gezeliukset ja kansanopetus. Oma Maa 2 IV (1923), lk. 1052—1060; Aleksei Lehtonen, Die livländische Kirchenordnung des Johannes Gezelius. Helsinki 1931.

(J. Köpp.)

9. Gabriel Elvering.

Gabriel Elvering (teised nimekujud: Elfrin, Lifrin; Gadebusch, kes pakub üksikasjalise elulookirjelduse, kirjutab l 294 tema poja nime Gabriel von Elffring). Sünd. 21. dets. 1625. a., surn. 18. juunil 1670. a. Tema isa, Tallinna ligidal asetseva Tuula mõisa pärishärra Hanns Elvering oli Eesti hertsogiriigi valitsuse juures sekretäri ametis, millist ametikandjat tol ajal, ja vahel vist veelgi, nimetati riigisekretäriks. Gabriel Elvering sündis 14 päeva pärast isa surma. Koolihariduse ta sai Tallinnas. Ta immatrikuleerus Tartus 4. II 1642. a. Pärast seda ta õppis 2 aastat Königsbergi ülikoolis, kus tema õpetajaiks olid Eifler, Behm ja Myslenta. Königsbergist ta tuli päranduse asjus Tallinna tagasi. 1648. a. ta läks üle Lübecki, Hamburgi ja Leipzigi Wittenbergi, millisel reisil ta paljaks rööviti keisri ratsanikkude poolt. Witten-

bergis ta omandas kahe filosoofilise disputatsiooni põhjal magistri-astme. Siin ta disputeeris m. s. Jakob Martini' töö üle „de beatitudine hominis in vita altera“. — Wittenbergist ta läks 2 aastaks õppima Leipzigi, kus ta eriti kuulas kuulsat Hülsemanni, usinalt disputeeris ja muude hulgas Daniel Heinerici kateedritööd taassünnist nii osavalt kaitses kõigi tookordsete litsentsiaatide vastuväidete vastu, et sai Hülsemanni erilise kiituse osaliseks. Leipzigidist ta siirdus üle Koblenzi ja Tübingeni Strassburgi, kuhu jäi üheks aastaks ja kuulas Dorschet ja Dankhauerit. Esimese kodus ta elaski ja kaitses tema all tuntud apoloogia Calixtuse vastu. Tema soovitusel asus reisile Rootsi üle Mainzi, Frankfurti, Giesseni, kus sai tuttavaks Feuerborniga, Koblenzi, Kölni ja Hollandi, kust sõitis laeval Stockholmi. Siin usaldati tema kätte usuteaduse korralise professori amet Tartus, kuhu asus a. 1652. 7. veebruaril 1653. a. ta abiellus Tallinnas Koblenzi ülemkomandandi tütre Maria Euphemia Monier'ga, millisest abielust võrsus 7 poega ja 5 tütart, kellest üks poeg suri enne isa. — Oma ametit Tartus ta pidas nii hoolsasti, et kuningas otsustas 1654. a. suurendada tema palka 400 taalri võrra hõbedas ja temale anda kuningliku biblioteekari aunime. — Kuna venelased vallutasid Tartu 1656. a., ta põgenes Tallinna, kus tohtis vabalt läbi käia sealse kubeneri Bengt Horniga. Selle järele ta sai Oleviste kiriku õpetajaks ja 1658. a. linnasuperintendendiks, tagasi lükanud toomkiriku õpetajakoha pakkumise. A. 1659, 1660 ja 1663 ta oli Tallinnas provisionaliter prorektoriks. Armastusest kodanikkude vastu ja haigluse tõttu ta ei mõelnud enam elumuutusile, kutsumistest hoolimata. Ühe käsikirja järele ta saanud 1665. a. Gezeliuse asemel Liivimaa superintendendiks. Gezeliuse Turgu asudes, ta oli tõepoolest kuningalt 11. novembril 1664. a. saanud kutse Liivi superintendendi kohale, ei võtnud seda aga mitte vastu. Oma nädalajutlustes ta seletas m. s. Augsburgi tunnislustki, samuti teenis rohkesti kiitust sellega, et oma kuulajaile seletas vahel evangeeliumide asemel teisigi piiblikohti. Oma karjale ta oli heaks eeskujuks mitte ainult elus, vaid kannatuseski. 1870. a. heinakuu 18. päeval ta läks kõige liha teed; ta maeti 27. päeval Oleviste kirikus, Joachim Salemann pidas leinajutluse, mis ühes elulooga Adolph Simoni juures trükitud. — Tema poeg Gabriel von Elffring oli Tallinna lossikohtu kaasistujaks.

Tema kirjatöist olgu nimetatud:

6 disputatsiooni de Scriptura Sacra 1653—56.

1. Joh. 1, 7 eksegees.

Disp. de poenitentia.

Disp. de aeterna filiorum dei ad vitam aeternam praedestinatione. Dorpati 1654.

Leinakõnesid, näit.: Fünffache Herzstärkung wider den Tod, Reval 1667.

Verwelckliche, doch am jüngsten Tage wieder herfürgründende Blume, bei Erdenbestattung des Herrn Christoffer Blumen. Reval 1669.

Kirjandus on üldiselt sama, mis eesmistel autoritel, ainult vastavad leheküljed.

(O. Seesemann.)

10. Petrus Svenonis Lidenius.

Peter Svenonis (ka Svenson) Lidenius, pärit Smolandist, õppis Turus, kus 1643. a. omandas mag. phil. astme, sai 1645. a. Tallinnas kooli rektoriks, oli 1647. a. ka kohaliku konsistoriumi assessor, määrati 1651. a. loogika ja eetika professoriks Tartu ülikoolis, kus hiljem oli ühtlasi ka usuteaduskonna adjunktiks, esineb 1655. a. nii loogika ja eetika korralise professorina kui usuteaduse erakorralise professorina. Sündimise ja surma aeg ligemalt tundmata.

P. Svenonis Lidenius'e töödest nimetatagu järgmisi (ligem loetelu vt. Recke-Napiersky II, lk. 34—48):

Oratio panegyrica, qua examinantur quinta pars sive Cento visionum G. Reichardi etc. Die 7. Julii a. 1647 habita in Acroaterio Synodali Acropolis Revalensis. Dorpati. 4.

Brevis et perspicua delineatio praeceptorum logicae, in Acad. Regia Gustaviana a. 1654 discentibus exhibita, Dorpati 8.

Suur kogu disputatsioone usuteaduse ja eriti eetika alalt; rida ladinakeelseid juhulaule.

Kirjandus: Recke-Napiersky III, 57—59. Nachträge II, 13. — Gadebusch II. 180. — Backmeister 171. — Bröms 97, 89. — Mittheil. VII. 165. 170.

(J. Köpp.)

11. Georgius Preussius.

On üks esimese ülikooli viimastest professoritest ja vaheaja tegelastest esimese ja teise ülikooli vahel. Ta on sündinud Tallinnas 1619. Tartu ülikoolis immatrikuleerus 11. juulil 1638, õppis ka

Königsbergi ja Upsala ülikoolides, viimases omandas filosoofia magistri-astme a. 1645. 16. detsembril 1654 sai Tartu ülikoolis loogika ja füüsika professoriks. Kuninganna Kristiina määras ta ka usuteaduse erakorraliseks professoriks. Akadeemilises senatis tõusis aga prof. Wexioniuse eestvõttel kahtlus tema õigeusklikkuse kohta, kuna arvati, et ta kaldub Calixt'i erivaadetele. Viimaks otsustati teda fakulteeti lubada usuteaduskonna erilise katsumise alusel ja tema lahkusust loobumise töötuse alusel. G. Pr. andis vastava töötuse rektorile ja senatile 3. II. 1655. A. 1656 läks ta venelaste eest ühes mõnede teistega Tallinna ja pidas 19. III. 1657 gümnaasiumi saalis avakõne.

Kui A. Virginius Tallinnast lahkus, andis ta ülikooli märgid, matrikli j. m. s. Pr.-e kätte hoiule, kes vahetevahel täitis dekaani ja prorektori kohuseid. 1658. a. 28. nov. anti talle Wittenbergist usuteaduse doktori aste. Matriklis on 1661. a. kohta märgitud, et tema, usuteaduse ja filosoofia doktor ja avalik professor, prorektorina immatrikuleerib. 1662 määrati ta Saaremaa superdendiks, 1665 Liivimaa superdendiks, kus ta alles järgmisel aastal 19. detsembril esikõnega esines. Superdendina oli ta uuesti avadakavatsetava ülikooli prokantsler ja pidi niisugusena avamise ettevalmistavaid samme astuma. 1668. a. ülesseatud kava järele pidi ta ka usuteaduskonna „Professor honorarius“ olema ja 300 hõbe riigit. palka saama, 1669. a. kava järele pidi ta lugema W. T'i kirikulugu ja 400 hõbe riigit. palka saama. Kui 1674. a. Liivimaale kutsuti J. Fischer superdendiks, jäi Pr. Tartu ja Pärnu kreisi superdendiks, kuna muu osa allus Fischer'ile. Ülemkonsistoriumi presiidium vaheldus nende vahel. Nagu teada, saadi tegelikult alles 1690. a. ülikool avada. Pr. suri juba 15 a. varem, nimelt 25. dets. 1675. Teda jäid leinama tema lesk Hedwig, Riia bürgermeistri Joachim Schulz'i tütar, ja 16 last ¹⁾).

G. P.-e disputatsioonidest, mis ta pidanud Upsalas ja Tartus, on mõned nimetatud Jöcher'i, Gadebusch'i ja Recke-Napiersky juures. Eriti huvitav on G. P.-e kiri Saaremaa vaimulikkonnale 1664. a. 16. III, mis valgustab mitmeti Saare- ja osalt Tallinnamaa kiriklikke olukordi. Muu seas ütleb G. P. enesest eesti keele oskamise suhtes: „der die Sprache von Kindes Beinen gelernet, u. also *genium linguae familiarem* hat wie woleinige Worte sonsten und von diesem *dialecto* unbekannt seyn möchten“. (Ta tahab Saa-

¹⁾ Vt. Bibliographiskt Lexicon, Upsala 1845, XI, lk. 562.

remaal tarvitusel olevaid vaimulikke laule parandama hakata), vt. „Materialien zu einer Öselschen Chronik“, I osa, lk. 112—121, Tartu ülikooli raamatukogus mscr. 417. Sel ajal, kui Preussius selle kirja kirjutas, oli ta Saaremaa superdent.

Kirjandus: Bröms lk. 101—103. Jöcher I v. 740. Backmeister lk. 120, 121, 195, 197. Gadebusch II, lk. 371—372. Recke-Napiersky III, lk. 446. Napiersky, alguses lk. 10 ja siis „P“ all. Mitth. VII, lk. 165, 166, 170, 174.

(O. Schild.)

II. Academia Gustavo-Carolina.

12. Crispinus Olai Jernfeld.

Krispin Olofssohn Jernfeld, või nagu tema ise ennast Giesseni dissertatsioonis nimetab: Jernfelitz, sündis juulis 1660. a. Christi-nähamn'is, kus isa oli bürgermeister. Õpib enne Karlstadti gümnaasiumis, siis Upsalas teoloogiat ja hommikumaa keeli. 1683 omab mag. phil. astme. Tolle aja pruugi järele võtab 1684. a. välismaa reisu ette, on Daanis, Saksamaal, Prantsusmaal, Inglismaal ja Hollandis. Kuulsa Edzardi juures õpib hommikumaa keeli. Tagasisõidul promoveerub Giessenis teoloogia litsentsiaadiks, a. 1686. 1690. a. kutsutakse Tartu ülikooli professoriks, olles ka 1692. a. rektoriks (immatrikuleeritud üliõpilasi oli siis 9) ja saades 1695. a. esimeseks teoloogia professoriks. Alguses oli ta Olaus Mobergiga ainukesed teoloogia professorid Tartus.

Peale akadeemilise elukutse on ta 1691. a. peale ka Nõo koguduse õpetaja, kuid tegelikult on seal ametis üks soomlane abiõpetaja, millega Liivimaa aadel sugugi rahul pole. 1695. a. saab ta aga Tartu Saksa (Jaani) koguduse ülemõpetajaks, tutvutseeritakse linna nõukogu poolt 28. oktoobril. Suri aga enne, kui ta tegelikult sai astuda ametisse, nimelt 4. nov. 1695. a. Tema lesele lubati aga siiski kasutada n. n. „leseaastat“.

Tema teostest on teada seni ainult tema:

Diss. pro Licent. theol. de theologiae et archontologiae constitutione et natura. Giessen 1684.

Kirjandus: Mitth. VII, p. 184. Recke-Napiersky II, 384—385. Backmeister 201, 206, 235. Gadebusch II, 101. Napiersky (Beiträge) — vaata: Jernfeld.

(H. B. Rahamägi.)

RECTORE

M. Olof Mobergia R. Theologiae Professore
 sequentium Studiorum Nomina huius Matriculae inserta
 sunt et. 1690. In Augusto.

- Ewald Hastfer Comes Svecus
 Hermannus Fridericus à Vidinghoff nobilis Livonus.
 Carolus Gustavus de Funcken nobilis Livonus.
 Jacobus Conon Palao. Stetinensis Pomeranus.
 Ephraim Lilliengreen Nobilis Svecus.
 Michael Wegeling Rigenis.
 Henricus Redderhof Revaliensis.
 Andreas Mörling nobilis Svecus.
 Johannes Casper Coster Revaliensis.
 Gellius Drylicus Westmannus.
 Johannes Brabe Revaliensis.
 Arvidus Gründ Wermlands-Svecus.
 Johannes Koothkivis nobilis Svecus.
 Nicolaus Koothkivis nobilis Svecus.
 Andreas Kock Stockholmensis.
 Georgius Ernst Pistolenfors nobilis Svecus.
 Tobias Neß Neo-Brandenburgensis Marchicus.
 Otto Reinhold Ulricus von Kujel nobilis Livonus.
 Georgius Diedrich Grot nobilis Livonus.

13. Olaus Moberg

sündis 1653. a. Südermannlandis Kihl'i külas, õppis 1668. a. alates Stregnäs'is, pärastpoole seales gümnaasiumis. 1677. aastal astub Upsala ülikooli ja magistreerib siin 18. dets. 1682. a. Järgmisest aastast peale on tema reisel Hollandis, Saksamaal, viibib Pariisis ja Inglismaal ning üle Daani tuleb tagasi Stockholmi. Oli muu seas Hollandis kuulsa Esdra Edzardi õpilane, süvenedes rabinismi. 1686. a. saab ta St. Klara nimelise kooli rektoriks Stockholmis ja sellelt kohalt 20. märtsil 1688. a. kutsutakse Tartu usuteaduskonna professoriks. Tartu ilmus ta 7. sept. 1689. a. ning pidas I advendil oma avamisjutluse. Ülikooli pühitsemisel 1690. a. annab prokantsler Johann Fischer temale üle akadeemilise valitsuse. On seega selle ajajärgu ülikooli esimene rektor. Tol korral oli immatrikuleeritud üliõpilasi 98. Veel on tema rektoriks 1695. a. (üliõpilasi 30) ja 1700. a. (üliõpilasi 11). 1691. a. on temaga usuteaduskonnas veel ainult professor Jernfeld. 1698. a. alates on tema esimene usuteaduse professor. 1699. a. omab dr. theol. astme, mille temale prof. Molin pidulikult edasi annab saksa kirikus.

12. dets. 1699. a., kui ülikool Tartust Pärnu viidi, ilmub tema ka Pärnu ühes oma kolleegidega prof. Molini ja Skraggega. Kolmat korda siin rektoriks saades astub tema sellesse ametisse ilma tavaliste tseremooniateta, kuna suurem jagu õppejõude vaenlase sissetungi pärast Liivimaale Pärnust lahkunud ja üliõpilaste arv üsna kokku sulanud. 1700. a. detsembris olla Pärnus veel viibinud professorid Moberg, Cameen ja Sarcovius (ühe saksakeelse protokoll'i fragmendi järele). 11. sept. 1701 pühitseb ülikool rootsi võitu Düüna ääres, mil puhul tema pidukõne peab.

Olaus Moberg oli ka konsistooriumi liige, ordineeris palju õpetajaid, pidas jumalateenistusi, muu seas Pärnus ka ühe täielise jumalateenistuse Rootsi keeles.

Tema sulest on mitmed kirjatööd ilmunud. Muu seas on Tartu ülikooli raamatukogus säilinud tema disput. theologica inauguralis, mille pühendus on järgmine (kaane lehel seespool):

Deo

&

Parnaviensium Musarum Delubro nuper inaugurato,
haec Lucubratio

Sacra

Esto.

- Teosed: 1. Dis. de luce, Upsala 1679 (1681).
 2. Dis. de contemplatione, Upsala 1682.
 3. Dis. de libertate scripturam sacram legendi inque populares linguas transferendi, Upsala 1688.
 4. Dis. theol. de maiestate regia nonnisi a Deo dependente. Dorpati 1691.
 5. Dis. de historia sacra inde ab exordio mundi ad diluvium usque. Dorpati 1692.
 6. Διασκεψις theol. de natura cordis humani ex Jerem. XVII, 19. Dorpati.
 7. Dis. spicilegia ex optima theologiae messe examinanda. Dorpati 1693.
 8. Oratio in laetam memoriam concilii Upsalae habiti, orthodoxae religionis confirmandae caussa. Dorpati 1693.
 9. Emigratio animae ex corpore humano. Rootsikeelne matusejutlus (Margarethe ja Maria Lemkeni kohta). Dorpati 1697.
 10. Oratio inauguralis de studio theologiae recte inchoando. Dorpati 1698.
 11. Disp. inaug. pro gradu de legis moralis, euangelio, et utriusque discriminis brevem διασκεψιν exhibens. Pernau 1699, 1. IX.
 12. Rede über den Sieg bey Narva, kui ta 1701. a. rektoraadi maha pani (d. 17. VI).
 13. Dankrede wegen des Sieges an der Düna. Pernau 1701.
 14. Programmata.
 Kirjandus: Mittheilungen VII, p. 183 j. Recke-Napiersky III, p. 233—235. Sjöberg VIII. Backmeister 127, 145, 147, 201, 202, 204 jj. Gadebusch II, 256—257. Napiersky (Beiträge). Tema dissertatsioon.
 (H. B. Rahamägi.)

14. Laurentius Molin.

Laurentius (Lars) Molin sündis 22. nov. 1657 Vestermanlandis, suri 19. sept. 1723 Upsalas. Öppis Upsalas, oli 6 aastat Erik Benzeliuse sen. (hilj. peapiiskopi) poegade kodukooliõpetajaks, 1689 krahv Magnus Gabriel de la Gardie biblioteekariks, 1689 mag. phil., 1690—94 õppereisil Taanis, Saksamaal, Itaalias, Inglis- ja Hollandimaal kuninga kulul, nimetati 1690 mõlema konsistoriumi assessoriks, 1692 Giesseni ülikooli lic. theol. (ära olles), 1694. a. 7. märtsil kuninga saatjate sõjavälja õpetajaks ja õuekonsistoriumi assessoriks, 1694. a.

20. okt. T a r t u usut. professoriks ja Nõo õpetajaks, õppis kahe aastaga eesti keele ära ja kõneles vabalt, oli 1697/98 ja 1701/02 ülikooli rektoriks, luges 1698. a. Tartus kirikulugu ja Rooma r. kirja, oli 1699. a. Pärnus, sai 1701. a. 25. mail secundus prof. theologiae, 1703 kuninganna Hedwig Eleonoora õuejutlustajaks, toompraostiks ja prof. primarius theol. Upsalas, 1703. a. 30. märtsil Giesseni dr. theol. (ära olles), 1705. a. Upsala ülikooli rektoriks, andis 1720. a. välja odava rahvapiibli. Tartus avaldas: 1697 Exerc. theol. de electione ad vitam aeternam, 1698 Positiones theo-

Pildistis nr. 14. L. Molin'i näopilt (Sv. Biograf. Handlexikon'i järele).

logicae, 1702. a. Pärnus: Progr. invitatosium ad orationem auspicialem a Dus Gabr. Sjöberg ad professionem historiarum.

Tema isiklik huvi oli enam arheoloogiline. Nii üllatas ta üliõpilaspõlves enne nõutavale disputatsioonile minekut prof. Columbus oletustega, mida prof. alles peale esitatud töö (de clavibus veterum, Upsala 1684) lugemist võimalikuks pidas. Iseloomult intrigeeriv nagu tema kasvandikki Erik Benzelius jun. Punaste juustega. Teoloogiliselt salliv.

Kirjandus: Mittheil. VII p. 184. Recke-Nap. III. 242—245. Gadebusch II. 262—264. Backmeister 202—204, 206, 237—239. Napiersky — tähest. järele. Sjöberg — C. N. Familjebok XIV, 217; XI, 204. Sv. Biogr. Handlex. II, 145.

(Ed. Tennmann.)

15. Gabriel Skragge.

Gabriel Skragge, sünd. Westmanland'is, sai a. 1685 Upsalas magistri astme, kutsuti 1688. a. Tartu heebrea ja kreeka keele professoriks, ametisse astus aga alles 1690. a. Academia Gustavo-Carolina avamisel; a. 1693 ta sai rektoriks, a. 1694 ülemkonsistoriumi kaasistujaks ja samal ajal ka Puhja õpetajaks; a. 1698 ta sai teoloogia professoriks, a. 1701 ta vallandati teenistusest omavolilise eemaldumise eest vaenlase sissetungimisel; 6

aastat hiljem aga ta nimetati Liivimaa kindralsuperintendentiks. Samal ajal ta sai Pärnu Academia Gustavo-Carolina prokantsleriks; mõlemale ametile ta jäi kuni oma surmani a. 1710.

Kirjatööd: 1. Disputatio theologica de sacerdotio Christi, Jenae 1688.

2. De Messia judaico sive qualem Judaei fingunt ejusque adventu, Dorpati 1692.

3. Disputatio de pugna singulari, Dorpati 1693.

4. Disputatio de consiliario, Dorpati 1693.

5. Disputatio de autocheria (*αὐτοχρησία*), Dorpati 1694.

6. Ad virum Joh. Fischer super obitu filiae carissimae virginis Christianae Elisabethae Fischer, Rigae 1695.

7. Disputatio de usu calculorum, Dorpati 1696.

8. Rede beim Antritt des theologischen Lehramtes zu Dorpat, 1698.

9. Rede auf den Tod von König Karl XI, 1697.

10. Oratio de notis veri doctoris, Rede gehalten am 29. Aug. 1699, am Tage nach der Eröffnung der Academia Gustavo-Carolina in Pernau.

Edasi ta on välja annud ja eessõnaga varustanud:

1. Handbuch, worinnen verfasst ist, welcher gestalt der Gottesdienst mit Christlichen Ceremonien und Kirchen-Gebäuden in unseren Schwedischen Versammlungen gehalten und verrichtet werden soll. Aus dem Schwedischen in das Teutsche übersetzt, Riga 1708.

2. Nimetatud käsiraamatu lätikeelne tõlge S. G. Dietz'i sulest päälkirja all:

Rohkas grahmata, kurra sarakstihts irr, us kahdu wihsi tai Deewa-Kalposchanai ar kristigahm Ceremoniehm etc., Riga 1708.

Kirjandus: Recke-Napiersky IV, lk. 208—210. Gadebusch III, lk. 144 jj. Backmeister lk. 133, 140, 145, 202, 204, 220, 247 j. Siöberg, Pernavia Literata 1703 D. .2

(A. Bulmerincq.)

16. Johann Folcheson Folcher

sündis 11. aug. 1664. a. Kalmaris (teiste allikate järele 9. aug. 1665. a.) kaupmehe Folke Måussoki ja tema abik, Helena Börjesdotteri pojana. Mitmeaastase studiumi järele Upsalas läks Folcher välismaa õppeasutustesse ja omas Giessenis lic. theol. astme. 1696. a. Rootsi tagasi tulles sai ta pea Kalmari gümnaa-

siumis õpetajaks. Juba siis kahtlustati teda pietismis ja spenearianismis, püüti temast lahti saada, kuid oma suurte teadmiste tõttu pääsis tema koguni teoreetilise filosoofia ja teoloogia lektori kohale (1698. a.). Algas avalikku võitlust oma ametivendade vastu, kuid pidi jätma oma koha. 1701. a. õnnestus temale saada professori õppetoolile Pärnu (kutsutud kuningliku käsukirjaga 25. mail 1701. a.). Siin algab ta 24. okt. 1701. a. oma tegevust kõnega: „de vera et salutifera divina sapientia ejusque fructu“; saab professor primarius'eks 17. VI 1707; loeb vana ja uut testamenti. 1702. ja 1706. aastatel on tema rektor (üliõpilasi oli 8 ja 13). Oli ka Pärnu konsistooriumi assessor.

Ka Pärnus sattus ta oma kolleegidega vastollu, kuna ta oma jutlustes ja vaidlustes rõhutas efektiivset ristiusku. Iseäranis süüdistas teda pietismis tema ametivend J. Bröms. 1708. a. kutsuti teda konsistooriumi ette aru andma; tema tahab aga, et temale kaebekiri esitatakse ja et tema sellele kirjalikult vastata võiks. Teda tunnustati seljataga süüdi 57 väärõpetuses. Kuid vahepeal vallutasid venelased Liivimaa ja Folcher põgenes 1710. a. Pärnust Rootsi. Ka Stockholmis püüdis ta edasi arendada Halle pietismi. Tema vastased, Turu piiskop Gezelius ja hoovi ülemõpetaja Humble, tegid kõik, et teda tagandada ametist ja kõrvaldada. Kuningas Karl XII määrab vastava uurimiskomisjoni, see kinnitab osaliselt tema eksiõpetuste laialilaotamist, mille järele otsustati teda tagandada vaimulikust ametist ja vallandada professori kohalt. Samal, 1718. a., paigutati tema ka vangla, kust ta 1720. a. vabanes. Ta läks oma tallu, Schonen'isse, kust ta 1723. a. ilmub tagasi Stockholmi, kus vahepeal oli kasvanud poolehoid pietismile ja kus jutlustaja Herrmann Schroeder ning stud. Tellborn korrasid sünnitasid. Parlament määras koguni temale selsamal aastal eluaegse pensioni ja kuninglik hoov soovitas kokkutulnud piiskoppidele teda vastu võtta ametisse, kuid asjata. See jumalakarlik teadusemees suri 24. nov. 1729. a. mitte kaugel Carls- ham'ist, Asarmuse kihelkonnas. Abielus oli ta Katarina Vels- huysen'iga.

Tema teosed, mis kiriklist ja poliitilist laadi, on:

Disput. de spiritu animali. Upsala 1689.

Disput. de Q. Fabio, Q. F. Q. N. Maxumo Cunctatore, 1693. (Magistritöö.)

De *Δογμασία* fidei hominis vere christiani (pro summis in theologia honoribus). Giessen 1696.

Ka kõnesid ja programme kirjutanud; nendest:

Progr.: Ad aud. Orat. Jac. Wilde.

De indole heroica ex pactis cognoscenda. Pernaviae 1707.

Kõned — vist mitte trükitud.

Kirjandus: Mitth. VII, p. 185. Recke-Napiersky I, 593—594. Gadebusch I, 363—364. Backmeister 206 j., 208, 210, 30 j. Svenskt biografiskt handlexikon I. Stockholm 1906. Nordisk Familjebok VII. Stockholm 1927. O. Sild, August Hermann Francke mõjud meie maal. Usutead. Ajakiri 1928 nr. 4, p. 166. (H. B. Rahamägi.)

17. Ingemond (Olofson) Bröms,

sünd. 28. VII 1669 Penninby's Upsala maak., surn. 1722. a. 13. I Karlstadtis. Koolis Strängnäs'is. Stud. 5. II 1687 Upsalas.

2. V 1696 disput. (*Ἀναθήματα* sen Donaria vet. gentilium).

5. VI 1697 disput. (Vandali) Africa imperiums — pro grada magisterii.

8. X 1697 kreeka k. õp. Strängnäs'i gümn.

9. X 1697 mag. fil.

1701—1703 rektor säälsamas.

8. III 1703 teol. prof. III. Pärnus.

1703—1705 õppereis Daani, Saksa, Hollandi, Inglismaale.

12. IX 1705 prof. tegelik algus (Antritt) Pärnus consist. eccl. liige.

20. I 1707 II teol. prof. Folcher I prof., N. Wiraeus III prof.

13. XII 1707 rektor.

1708. ülikooli trükikoja inspektor, 1708 tüli algas Folcheriga.

1708—09 VI ülik. kglde stipendiaatide inspektor teol.

1709 kommandeer. Stockholmi Pärnu ülik. konsist. poolt nõu pidama Rootsi val.-ga pietismi allasurumise pärast Liivimaal.

17. XII 1709 I teol. prof. Åbos ja Rootsi kog. õpetaja s. s.

1710 Stockholmi riigipäeva liige.

1713 põgenes Åbost Stockholmi, jäi mõneks aastaks Strängnäs'i ilma ametita, 1714/15 tõlkis Fischlini piet.-vaenulisi kirjutisi.

3. VI 1717 superintendent Karlstadtis.

1719/20 Stockholmis riigipäeva liige ja salakom. liige.

1719/20 III Dr. theol hon. c.

1705 abiellus.

B. tutvus Upsalas üliõpilasena Erik Benzeliusega ja tema isaga Erik B. sen.'iga, kes sai 1687 Strängnäs'i piiskopiks, õppis viimselt luteri ortodoksiat hindama ja nooremalt õppis tundma bibliofiilseid väärtusi, haruldasi raamatuid ja käsikirju.

Kevadel 1703 nimetati B. Pärnu ülikooli III-ks teol. professoriks. Enne Pärnu asumist võttis B. ühe noorema kaaslasega pikema õppereisi välismaile ette. Seks tuli temal nõutada kuninga korraldust, sest Pärnu kolmest usuteaduse õppetoolist olid kaks vakantsed. B.-i õppetöö Pärnus algas tegelikult 12. sept. 1705. Tema kõrval töötas Joh. Folcher I prof.-na. 1707. a. 20. jaan. tõusis B. II-ks professoriks. Tema kõrvale asus III prof. kohale Nik. Wiraeus. Usuteaduse üliõpilasi oli seitse. 1708. a. kirjutas B. Tartu ülikooli ajaloo (1632—56), mille ära kiri on olemas. Seltsamal ajal algas tema võitlust pietismi vastu. Kuna prof. J. Folcher paistis toetavat pietismi, tekkis võitlus lähemate kaastööliste vahel. Üksikuil juhtudel leidis B. toetust Åbo piiskopilt Johannes Gezeliuselt, Pärnus toetas teda prof. N. Wiraeus. Olles ühtlasi konsistoriumi liikmed, andsid nad kaebuse J. Folcheri peale konsistoriumile sisse (superint. Skraggele). Folcherile ei antud kaebuse ära kirja, põhjendades, et arutamine suusõnaline peab olema. Folcher soovitas oma vastastele väarikamat eluviisi pidada ja andis jutlustes nende õpetuste ketserlust varjatult mõista. Mõlemad pooled apelleerisid niihästi kuninga kui justiitsrevisjoni poole. Kuningas vastas kiiremalt. Tema toetas konsistoriumi ja käskis mõnede vaimulikkude juurekutsumise järel asja arutada, otsustada ja temale või j.-revisjonile saata. Varsti peale kuninga kirja tuli j.-rev. kiri, mis pooldas Folcherit, kuid jäi nüüd tähenduseta. Kuninga korralduse järele astus kokku konsist. duputatsioon, kes ilma F.-i ülekuulamata 11. sept. 1709 tegi otsuse, et Folcher on süüdlane, kuna temal leiti 57 valeõpetust. Otsus saadeti pika seletusega Rootsi riiginõukogule. Ortodoksia võidu tunnistuseks on ka B. nimetamine Åbo professoriks, sest et Pärnus ülikooli tegevus tuli lõpetada sõjakäigu pärast. Võitluses pietistlike ketserluse vastu läks Bröms edasi. Et kuningas sõjas oli, oleks pidanud tema eeskirja järele justiitsrevisjon asja edasi arutama. Kuid B.-il läks korda selle ketserit toetava asutise asemele saada kõrgemaks kohtunikuks piiskoppide ja teiste vaimulikkude deputatsiooni. Nende otsus valmis 28. juuli 1710 ja nõudis Folcherilt kui süüdlaselt endise 57 punkti asemel 24 valeõpetuse tagasivõtmist. Nüüd asus B. Åbosse ja jäi sinna 1713. aastani. Ka seal võitles ta pietismiga. 1713. a. võtsid venelased Åbo ära ja B. põgenes Stokholmi ning asus 1714. a. Strängnäs'i, tõlkis ja kirjutas siin pietismivaenulisi töid. 1715. a. oli ta ainus veel elav Pärnu kons. liige (Wiraeus oli † 1710) ja astus veel kord Folche-

riga võitlusesse. Viimane oli 1714. a. katsunud justiitsrevisjoni kaudu oma õigust kätte saada uue kirja sisseandmise teel. B. andis selle peale 1715. a. oma vastuse. Tagajärg oli 1718. a. Folcheri ametist tagandamine ja vangistamine. B. autoriteet tõusis, ta sai Karlstadti superint.-ks. ja kandideeris isegi peapiiskopi toolile. Folcher vabastati vangist 1719. a. peale mingisuguse andekspalumine ja määrati temale riigipäeva poolt paiuk, kuid keelduti lubamast ametit pidada.

1719. ja 1720. a. võttis B. riigipäeva ja salanõukogu liikmena poliitilisest elust osa, segades end seisuste küsimusisse, kuid ei saavutanud tagajärgi. Pietismile ei annud ta ka siin rahu. Kasvatustöös oli B. ka tegev ja esines reformettepanekutega, mida peale tema surma (1722) 1724. a. kooliseaduses ka arvestati.

B r ö m s i tööd:

1696 Disput. *Ἀναθήματα* etc.

1697 Disput. de Vandalorum etc.

1708 Programm gegen deutsche Univ. Ketzerei.

1708 Historia Academiae Dorpatensis (1632—56).

1709, 1715 Vaidluskirjad Folcheri vastu.

Luges 1707—08 Heebr. r. r.

Kirjandus: Mittheil. VII, p. 185. Recke-Napiersky I, 272. Gadebusch I, 129—130. Backmeister 148, 207 j., 210, 223. Svenskt Biografiskt Lexikon, 1926, VI, 629—635, (väga täielik).

(Ed. Tennmann.)

18. Nikolaus Wiraesus.

Nicolaus W i r a e u s, sündis 1671. a., suri 1710. a., sai kuninga volitusel 1704. a. 29. dets. ajaloo prof., 1707. a. korraliseks ajaloo prof. sept. theol. prof., 1708. a. lõpul Pärnu ülik. rektoriks. Luges 1707/08 avalikult Hutteri dogmaatikat, eraviisil Königi theol. positiva. Pärnus toetas Brômsi võitluses Folcheri vastu.

Kirjandus: Mitth. VII p. 185, 192. Recke-Nap. IV. 535. Gadeb. III. 313. Backm. 207, 209j.

(Ed. Tennmann.)

R é s u m é:

Lebenslauf und Wirksamkeit der theologischen Lehrkräfte der schwedischen Universität in Dorpat.

Während Lebenslauf und Wirksamkeit der theologischen Lehrkräfte der russischen Universität Dorpat-Jurjew in einer Schrift des Mag. theol. J. Frey eigens behandelt worden sind, fehlt es für die theologischen Lehrkräfte der Academia Gu-

staviana und Gustavo-Carolina an einer entsprechenden zusammenhängenden Darstellung.

Die theologische Fakultät der Universität Tartu hat sich bemüht, diese Lücke in einem gemeinsam verfassten Artikel auszufüllen, soweit das vorhandene Material es noch gestattet, indem die ev.-lutherischen Glieder der Fakultät sich in die Arbeit geteilt haben. Zunächst wird die Zahl der in Betracht kommenden theologischen Lehrkräfte klargestellt: der Gustaviana gehören 11 theologische Lehrkräfte an, der Gustavo-Carolina 7. Die Tabelle auf Seite ... soll sowohl die chronologische Aufeinanderfolge der sich ablösenden Lehrkräfte, als auch die Gleichzeitigkeit ihrer Wirksamkeit veranschaulichen. Dementsprechend gestaltet sich in der Darstellung die Reihenfolge der in Betracht kommenden theologen in folgender Weise:

1. Prof. ord. Andreas Virginius
2. Prof. ord. Georg Mancelius
3. Prof. extraord. Johann Weideling
4. Prof. extraord. Petrus Goetschenius
5. Adjunctus Theol. Adrian Vergin
6. Prof. ord. Petrus Andreae Schomerus
7. Prof. ord. Salomo Matthiae
8. Prof. extraord. Johann Georgii Gezelius
9. Prof. ord. Gabriel Elvering
10. Adjunctus Theol. Petrus Svenonis Lidenius
11. Prof. extraord. Georg Preussius
12. Prof. Crispinus Olai Jernfeld
13. Prof. Olaus Moberg
14. Prof. Laurentius Molin
15. Prof. Gabriel Skragge
16. Prof. Johan Folcheson Folcher
17. Prof. Ingemund Olai Bröms
18. Prof. Nicolaus Wiraeus.

A

8227

i 20051068 x